

Piše: Ivica KARAMATI

Tisu ljetna žilavost starodrevnoga hrvatskog naroda

Ovo otvaranje zamagljenog prozora u kulturne prilike u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata, ne imade politiku ni političarsku pozadinu, ve nakanu progovoriti, bez idologijskih natruha, o bogatome kulturnom životu Hrvata, unato teškim ratnim prilikama tijekom NDH.

(...) Kroz stolje a, prastara hrvatska uljudbena baština i sama hrvatska samobitnost bili su ugrožavani od: Mletaka, Turaka, Austrijanaca, Ma ara... Nu, u napose veliku krizu Hrvati su zapali tijekom opstojnosti velikosrpske nenearavne tvorbe Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevine Jugoslavije (1918.-1941.). U kako smo teškom položaju tada bili zorno govore injenice: nismo imali svoga Sabora, u javnome životu prvenstvo su imali irilica i srpski jezik, izravno i neizravno oko osamdeset tisu a Hrvata i Hrvatica stradalo je od velikosrpske ruke, oko dvjesto tisu a katolika silom je prevedeno na pravoslavlje, to jest posrbljeno. Ina e, u svjetskoj povijesti Hrvati nisu nevažan narod. Dapa e! Nismo poznati samo po kravatima, ve i po iznašaš ima padobrana, torpeda, otiska prsta, izmjeni ne struje, naliv-pera i inim novinama. Slomom Kraljevine Jugoslavije, u travnju 1941., stvorile su se nove okolnosti za hrvatsko slobodno kulturno djelovanje – poglavito u Zagrebu. Od prolje a 1941. dolazi do velikih promjena na podru ju kulturnog života hrvatskog naroda, komu su nove ustaške vlasti posve ivale osobitu pozornost, podupiru i nov ano sve važne hrvatske ustanove, u cilju promicanja hrvatske narodne svijesti. Skrb nad hrvatskom kulturom imalo je Ministarstvo bogoštovlja i nastave, kasnije preimenovano u Ministarstvo narodne prosvjete.

Matica hrvatska

Matica hrvatska za eta je 10. velja e 1842., u vrijeme Hrvatskoga narodnog preporoda, kao „Društvo prijatelja narodne izobraženosti“. Prvi predsjednik MH bio je glasoviti hrvatski domoljub – grof Janko Draškovi . Trnovita povijest MH zrcali se kroz progone austrougarskoga, starojugoslavenskog i jugokomunisti kog režima. Vlasti Banovine Hrvatske, po etkom 1941., uvode u MH prinudnu upravu, ime je MH i njezinu predsjedniku, katoli kom sve eniku prof. Filipu Lukasu, zaprije en rad. Projugoslavenskom banu dr. Ivanu Šubaši u, kao ni Vladku Ma eku, nije se svi ala pogotovo državoljubna usmjerenost MH. Uspostavom NDH, 10. travnja 1941., za MH dolaze bolji dani. Zasebnom zakonskom odredbom, 13. listopada 1941., MH je jedina dobila povlasticu objelodanbe prijevođa inozemene književnosti. Time je, uz državnu podporu, MH došla do potrebitih prihoda za nakladnu djelatnost, premda je 1940. izdala dvadeset knjiga, s nakladom od pedeset sedam tisu a primjeraka. Taj se broj penje 1941. na dvadeset sedam objelodanjenih knjiga, s devedeset sedam tisu a primjeraka. Godinu dana kasnije, uz Stoljetnicu postojanja, MH je objavila trideset razli itih djela. Od 1943. do 1945., MH je objavila ukupno dvjesto sedamdeset knjiga (dvjesto knjiga prije 1941.). Izdavala je mjese ni asopis „Hrvatska revija“, u kome su zauzeto sura ivali mnogi državoljubno i protukomunisti ki raspoloženi hrvatski intelektualci. U dugoj, bogatoj povijesti, MH poglavito domoljubnu ulogu je odigrala tijekom Hrvatskog prolje a (1967. – 1971.).

Hrvatsko sveu ilište

Zagreba ko sveu ilište 1941. mijenja ime u Hrvatsko sveu ilište. Godine 1942. ustrojen je Farmaceutski fakultet u Zagrebu te Medicinski fakultet u Sarajevu, kao za etnik Sarajevskog sveu ilišta. Pravo fakulteta dobili su: Viša islamska šerijatska vjerska škola i Franjeva ka bogoslovija u Sarajevu te Hrvatskopravoslavna bogoslovija u Zagrebu. Tijekom NDH rektori Hrvatskog sveu ilišta bili su: prof. dr. Stjepan Ivši , dr. Božidar Špiši i prof. dr. ing. Stjepan Horvat. U onodobnoj Hrvatskoj djelovalo je više od sedamdeset razli itih znanstvenih ustanova. Sveu ilištarci su izdavali svoje glasilo „Glasnik hrvatskog akademskog društva“ te druge stru ne listove. Na Hrvatskome sveu ilištu, u jesen 1941., študiralo je 6412 študenata. Zbog nova enja u Hrvatsku vojsku, broj študenata se naravski u idu im godinama smanjivao. Unato op im ratnim prilikama i teškomu gospodarskom stanju, Hrvatsko sveu ilište susljedno je osposobljavalo nove visokokvalificirane stru njake. U nekim segmentima proširivalo je vlastitu djelatnost. Pri Hrvatskom sveu ilištu su ustrojeni tako Geofizi ki zavod i Zavod za farmaceutsku botaniku. U Fizikalnom zavodu Filozofskog fakulteta ustrojen je laboratorij za atomsku fiziku. Najzna ajnija knjižnica u NDH bila je upravo Sveu ilišna knjižnica. U NDH, u travnju 1943., djelovalo je: dvanaest fakulteta i viših škola, sedamdeset devet srednjih škola, dvesto etrdeset šest stru nih škola te ak tri tisu e pu kih škola.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Slomom Kraljevine Jugoslavije, u travnju 1941., prestala je djelovati tzv. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Dne 12. srpnja 1941. službeno je poela Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Cjelokupna imovina prava i obveze bivšeg HAZU prešla su na HAZU. Broj akademika bio je ograničen na četrdeset pet članova. Prvih deset hrvatskih akademika u NDH bili su: Mirko Rački, dr. Tomo Matić, dr. Franjo Francev, dr. Stjepan Ivšić, dr. Ivan Maurović, dr. Stjepan Zimmermann, dr. Stjepan Kreb, dr. Stjepan Hondl, Franjo Dugan i dr. Ljubo Karaman. Na glavnoj godišnjoj skupštini, 25. siječnja 1942., za predsjednika Akademije je izabran dr. Tomo Matić. HAZU je imala složenu zadaću u promicati znanstvena istraživanja i razvitak umjetnosti, nadovezujući se na svijetlu hrvatsku znanstvenu i umjetničku baštinu te voditi hrvatski narod stazom objektivne spoznaje istine. U NDH, HAZU je uz brojne znanstvene edicije, objavila sedam knjiga. Pri Akademiji se razvila knjižnica, koja je 1942. imala više od četrdeset tisuća knjiga. Uz HAZU su djelovale: Strossmayerova galerija slika sa sedamsto velevrijednih slika, i kipova tuzemnih i inozemnih umjetnika, Zbirka glagoljskih isprava, glasovita Orijentalna umjetnička zbirka s više od 2700 primjeraka iz turskog doba i Arheološki muzej. HAZU je izdavala, tijekom NDH, međunarodni vijesnik, pisan francuskim jezikom.

Društvo hrvatskih književnika

Tijekom opstojnosti nenaravne tvorevine Kraljevine Jugoslavije, u DHK primani su samo prorežimski orijentirani književnici, pa su u novim okolnostima stare članove Društva morali zamijeniti novi književnici. Dr. Mile Starčević imenovao je prvih četrdeset članova DHK. Za predsjednika je izabran glasoviti hrvatski književnik dr. Mile Budak, za dopredsjednika hrvatski pjesnik dr. Antun Bonifatić. DHK je 1943. imalo sto sedam članova, sve redom poznatih pisaca, od kojih je četrdeset osmorica primljeno u "Društvo europskih pisaca". Društvo je bilo veoma djelatno. Utemeljilo je Dom za književnike u Zagrebu, priredilo niz književnih veštica i priredaba, organiziralo česta gostovanja književnika u inozemstvu, potom "Veštica hrvatske lirike"; te Proslave obljetnica hrvatskih književnika. Uz Budaka i Bonifatića članovi DHK, između ostalih, su bili: Slavko Kolar, Sida Košutić, Vinko Nikolić, Dragutin Tadijanović, dr. Julije Makanec... Međutim u novim naraštajima hrvatskih književnika značajno mjesto je zauzimala pjesnikinja Nada Kester anek. Objavila je knjigu pjesničke proze "Sutoni na Tiberu" (1942.). Umrla je zaboravljena u izbjeglištvu. Glasoviti hrvatski pjesnik Tin Ujević objelodanjivao je lirske pjesme za NDH u raznim kulturnim časopisima. Državne vlasti ga nisu ostavile u neimaštini, već su mu pronašle prikladno zaposlenje. Vjerojatno su ga stoga, iako je bio apolitičan, partizani kaznili višegodišnjom zabranom objavljivanja. Poslije osude, zamahnuo je špagom koju je nosio umjesto remena te pronicljivo upitao «sud»: - A što je sa zapljenom imetka? - Poznati pjesnik, prevoditelj i gorljivi hrvatski domoljub u NDH bio je vrhbosanski nadbiskup Ivan Ev. Šarić. Od Bokelja, hrvatskih pjesnika, isticao se Viktor Vida. Pjesnik Frano Alfirević objavio je dvije knjige za NDH: "More i daleki gradovi" (zbirku pjesama iz 1942.) te knjigu "Putopisi i eseji" (1943.). Prvospomenuta Alfirevićeva knjiga dobila je godišnju državnu Antunovsku nagradu Zavoda za narodnu prosvjetu. Tijekom NDH najviše su objavljivana književna djela dr. Mile Budaka.

Glazbena djelatnost

Glazbena djelatnost u NDH nije zaostajala za drugim područjima hrvatskoga kulturnog života. Dapače, glazbena umjetnost je bila na zamjetnoj razini. U Zagrebu su djelovali brojni izvrsni orkestri: Zagrebačka filharmonija, Orkestri Hrvatskog državnog kazališta, Krugovalni orkestar, Orkestar profesora Odaka, Zrakoplovni zbor, Uenički orkestar Hrvatskog konzervatorija, Nastavnički orkestar Glazbene škole, Komorni orkestar, Franjevački glazbenici... Uz Zagrebačku filharmoniju uspješno je djelovala Osječka filharmonija. Poznato glazbeno središte bilo je Sarajevo. Nije bilo tjedna u Zagrebu bez glazbene priredbe. Isto je bilo nekoliko priredaba tjedno. Brojni orkestri nastupali su na državnim proslavama i dobrotvornim priredbama. Uz njih su nastupali brojni solisti, guslari, elisti, orguljaši i komorne skupine. Hrvatski državni krugovalni održao je u Zagrebu više od četrdeset koncerata. Glasoviti su bili koncerti Hrvatskog glazbenog zavoda i Zagrebačke filharmonije. Među dirigentima ponajviše su se isticali: prof. Lovro Matačić, Mladen Pozaj, Boris Papandopulo, Krešimir Baranović, Božidar Kunc, Ivan Muhvić, Branko Klobučar... Od onodobnih pjevača zabavne glazbe valja istaknuti Vikija Glovackog. Hrvatski pjevači, dirigenti i glazbenici istaknuli su se zapaženim priredbama u inozemstvu (Nizozemska, Njemačka, Švedska, Finska, Bugarska, Italija). U Zagrebu su gostovali brojni inozemni orkestri: Berlinska filharmonija, Bugarski carski simfonijski orkestar, Gradački komorni orkestar, Kvartet Avakumović i dr. Državnom Antunovskom nagradom počinjeni su glazbenici: Ivo Parać, Ivan Brkanović, Boris Papandopulo, Miroslav Šlik, Rudolf Matz, Petar Dumić i Vinko Žganec. Uz četrdesetak KUD-ova, u NDH je u travnju 1943. djelovalo sto četrdeset pjevačkih zborova.

Kazalište i opera

Osim Hrvatskoga državnog kazališta u Zagrebu, djelovala su u NDH državna kazališta u Sarajevu, Osijeku, Banjoj Luci i Dubrovniku. K tomu, postojala su brojna djelatna gradska kazališta: Varaždinsko, Karlovačko, Zemunsko, Vukovarsko i druga kazališta. U godinama 1941./1942., sarajevsko kazalište izvelo je četrdeset praizvedbi, drama i opereta, od toga jedanaest hrvatskih auktora. Diljem Bosne i u Mostaru, do sloma NDH, reno kazalište izvelo je više od četrdeset priredaba. Hrvatsko državno kazalište u Osijeku, pod ravnanjem prof. Mirka Perkovića, u godinama 1941./1942. izvelo je oko dvjesto priredaba, od toga četrdeset sedam praizvedbi. Na kazališnim daskama izveena su djela hrvatskih auktora: Gotovca, Budaka, Držića, Ogrizovića, Begovića... U godinama 1943./1944., osječki kazalište dalo je četrdeset osam praizvedaba, od toga trinaest hrvatskih auktora, među kojima opere "Porin" Lisinskoga i "Zajev" Nikola Šubića Zrinskoga.

U višegodišnjoj prigodi osjele kazališne gostovalo je u Zagrebu i Sarajevu. Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu djelovalo je od 6. rujna 1941., na čelu s intendantom prof. Dušanom Žankom. U prvih pet mjeseci djelovanja, izvedene su na njegovim daskama osamdeset tri opere, operete i drame, a u sezoni 1943./1944. izvedeno je čak petsto sedamdeset i osam dramskih i opernih izvedaba. Tijekom NDH Hrvatsko državno kazalište izvelo je više od tisu u sto priredaba. Najpopularnije izvedbe u ono vrijeme su bile: Zajeva opera "Nikola Šubić Zrinski", "Gotov i Mornar", "Ero s onoga svijeta", "Odakova Dorica", "Asi evo pjesmom kroz život", "Muradbegovi", "Zmaj od Bosne", "Eno", "Zlatarevo zlato", te, naravno, opera "Porin". Davana su i djela svjetskih majstora, a hrvatski kazališnici i operni umjetnici nastupali su izvan tuzemnih dasaka u Njemačkoj, Bratislavi, Rimu, Sofiji, Beogradu i drugdje.

Novinstvo i nakladništvo

U NDH izlazilo je sveukupno oko tristo pedeset izdanja. Izdavano je deset dnevnih listova, trideset tjednika, trideset pet časopisa te mnoštvo stručnih, vjerskih, kulturnih i znanstvenih časopisa i glasila. Tiskana su čak četiriportska lista. Dvadeset hrvatskih gradova imalo je svoje tjednike, a u Zagrebu je izlazilo čak deset tjednika. Među najuglednijim glasilima su bili "Spremnost", "Sarajevski novi list", "Hrvatski list", "Nedjelja", "Katolički list", "Hrvatska revija", "Hrvatska smotra", "Književni tjednik", "Hrvatska misao"... Najpoznatiji dnevni list "Hrvatski narod", svojedobno zabranjen u ožujku 1940., izlazio je neprekidno do sloma NDH. Inače, u NDH je izdano više od tisu u knjiga. Od poznatih nakladnih zavoda valja spomenuti, uz Maticu hrvatsku, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Hrvatsku narodnu prosvjetu, Prvu hrvatsku dioniku tiskaru, Knjižnicu lijepe knjige (samo u Zagrebu radilo je više od dvadeset tiskara). Osobitu ulogu u nakladništvu imalo je HIBZ (Hrvatski izdavački bibliografski zavod), ustrojen 9. kolovoza 1941. Najznačajniji projekt u izdavaštvu HIBZ-a zacijelo je bila Hrvatska enciklopedija, pod uredništvom prof. Mate Ujevića. Prvi svezak Enciklopedije objavljen je 1941. u Banovini Hrvatskoj, a s obimnim projektom Enciklopedije u dvanaest svezaka nastavilo se NDH. Do sloma NDH završena su još četiri svezka s po osam stotina stranica (do slova E). Uz Enciklopediju, značajna izdanja HIBZ-a bila su: "Rječnik hrvatskog književnog jezika", "Enciklopedija za hrvatsku mladež". Od sto pedeset i osam važnijih knjiga 1943., HIBZ je objavio njih trideset sedam. Naklade knjiga su išle od tisu u do deset tisu a primjeraka. U Zagrebu i drugim većim hrvatskim gradovima svake godine priređivana je priredba "Dani hrvatske knjige". Inače, poglavita pozornost u NDH posvećivala se isto i hrvatskog jezika. Stoga je odmah u travnju 1941. ustrojen Hrvatski državni ured za jezik. Prišlo se i uporabi "korijenskog" pravopisa, koji se u Hrvatskoj rabio do 1892., a u rujnu 1942. u NDH je objelodanjena prva knjiga s pravilima korijenskog pravopisa, pod naslovom "Koriensko pisanje".

Druga područja kulturnog života

Hrvatski državni krugoval (radio), pod ravnateljstvom dr. Radovana Latkovića u NDH je vršio važnu prosvjetnu ulogu te kulturno educirao hrvatski narod putem postaja u Zagrebu, Sarajevu, Banjoj Luci i Dubrovniku te razglasnih postaja u Varaždinu, Petrinji, Ogulinu, Požegi, Osijeku i Hrvatskoj Mitrovici. Ni likovna umjetnost u NDH nije bila na niskoj razini. Dapače, već u studenom 1941. održana je u Umjetničkom paviljonu na Trgu kralja Tomislava u Zagrebu Prva izložba hrvatskih likovnih umjetnika. Rečena izložba je privukla trideset pet tisu a posjetitelja. Slika no je bilo na izložbi iste naravi 1943. na kojoj su sudjelovala 64 likovna umjetnika. Uz službene izložbe, u Ilici su priređivane pojedinačne i skupne izložbe skulptura i slika. Likovni umjetnici bili su onodobno okupljeni u Društvu hrvatskih umjetnika. Prof. Vladimir Kirin uspješno je organizirao hrvatske likovne izložbe u inozemstvu. Napose valja spomenuti 23. Bijennale u Veneciji (lipanj 1942.), na kome su izlagali: Joža Kljaković, Ivan Meštrović, Ante Motika, Ivo Režek, Bruno Bulić, Josip Crnobori, Antun Medić, Slavko Kopačić i Slavko Šohaj. Onodobna Hrvatska likovna umjetnost obrađena je bilo detaljno u zborniku "Naša Domovina", te u već spominjanoj Enciklopediji. Na području umjetničkog svjetloписа (fotografije) poglavito su se isticali August Frajtić i Tomo Dabac, s nizom izložaba u tuzemstvu i inozemstvu. U NDH je bila veoma razvijena i slikopisna (filmska) umjetnost. U travnju 1943. u NDH je bilo više od sto slikokaza (kina). Na međunarodnom festivalu u Veneciji 1942. hrvatski slikopis "Straža na Drini" proglašen je najboljim dokumentarnim filmom. Istom su zgodom pohvaljeni hrvatski slikopisi "Barok u Hrvatskoj" i "Tamburica". U NDH je snimljen i premijerno prikazan 10. travnja 1944., prvi hrvatski igrani slikopis (film) "Lisinski", redatelja i snimatelja Oktavijana Miletića. Hrvatski radio je nedavno javio, da je u Austriji pronađen jedan vrijedan dokumentarni Miletićev slikopis "Život seljaka", iznimno filmsko ostvarenje iz razdoblja NDH. •